

Postmodernism : วิถีความคิดและวิถีชีวิต (๑)

ธีระ นุชเปี่ยม*

Postmodernism เป็นความเคลื่อนไหวทั้งทางความคิดและการแสดงออกในด้านต่าง ๆ จำนวนมาก¹ ไม่ว่าจะเป็นศิลปะ ปรัชญา สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ กฎหมาย หรือแม้กระทั่งภูมิศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ดังนั้น จึงเป็นไปได้ที่จะกำหนดนิยามของ postmodernism อย่างครอบคลุมและรวบรัดชัดเจน และก็คงเป็นไปได้เช่นกันที่จะกล่าวถึง postmodernism ในแง่ที่เป็นความเคลื่อนไหวและการแสดงออกในด้านต่าง ๆ เหล่านั้นทั้งหมดในที่เดียวกัน

อย่างไรก็ตาม มีท่าทีทางความคิดและอารมณ์บางประการที่เราพอจะบ่งบอกได้ในท่ามกลางกระแสความเคลื่อนไหวที่หลากหลายเหล่านั้น ในที่นี้เราจะมุ่งความสนใจไปที่ท่าทีทางความคิดที่แสดงออกในบางด้าน เพื่อเป็นความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับ postmodernism การทำความเข้าใจดังกล่าว ส่วนหนึ่งจะเป็นการสรุปทบทวนประเด็นความคิดที่เกี่ยวข้องกับนักคิดและนักปรัชญาทั้งในอดีตและร่วมสมัยของเราจำนวนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งก็จะเป็นการพิจารณาการแสดงออกของความคิดลักษณะนี้ในทางการเมืองและวัฒนธรรม จุดมุ่งหมายของการเน้นความคิด postmodernism ในทางการเมืองและวัฒนธรรม ก็เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจความเกี่ยวข้องของวิถีความคิดในแนวนีกับวิถีชีวิตของเราซึ่งผูกพันอยู่กับ 2 เรื่องนี้อย่างใกล้ชิด

* ผู้อำนวยการ โครงการเอเชีย-ยุโรปศึกษา ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

¹ ดังที่ Thomas Docherty ปรากฏไว้ในบทนำหนังสือรวมงานเขียนสำคัญด้าน postmodernism ที่เขาเป็นบรรณาธิการว่า เราจะมอง postmodernism เป็นช่วงสมัยทางประวัติศาสตร์ หรือเป็นความปรารถนาหรืออารมณ์ที่ “มองย้อน” (look back) ไปในอนาคต [และอดีต?] เพื่อจะนำเอาปัจจุบันกลับคืนมา หรือจะพิจารณาทำที่ต่อ postmodernism ในแง่ของรูปแบบหรือลีลาทางสุนทรียศาสตร์ (aesthetic style) หรือมิฉะนั้นก็อาจจะพิจารณาสถานะหลังสมัยใหม่ (postmodernity) ในแง่ของความเป็นจริงทางการเมืองและวัฒนธรรม ตลอดจนความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงไปถึงประเด็นทางความคิดและขบวนการตั้งแต่ Marxism ไปจนถึง ‘New Pragmatism’ Thomas Docherty (ed), *Postmodernism: A Reader* (New York: Columbia University Press, 1993): 2-7

เส้นทางความคิด postmodernism

นักปรัชญาและนักวิชาการที่ศึกษาเส้นทางความคิด postmodernism ระบุเส้นทางความเป็นมาของความคิดนี้หลายแนวทาง ซึ่งเกี่ยวข้องกับนักคิดหลายคน รวมทั้งสาขาวิชาและพื้นที่ทางวัฒนธรรมหลายด้านด้วยกัน ในที่นี้เรากล่าวถึงประเด็นและเส้นทางความคิดเหล่านี้ได้เพียงบางส่วน โดยจะเน้นนักคิดและนักปรัชญาบางคนเท่านั้น^๒

Jürgen Habermas นักปรัชญาที่สืบค้นเส้นทางความคิด postmodernism ระบุว่า ความคิดนี้พัฒนาตามเส้นทางของประเพณีความคิดที่ต่อต้านหลักของเหตุผล ตั้งแต่กระแสความเคลื่อนไหวแบบโรแมนติก (romanticism) ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 มาจนถึงความคิดอัตถิภาวนิยม (existentialism) และ postmodernism ในฝรั่งเศสในศตวรรษต่อมา นักคิดที่อยู่ในเส้นทางสายนี้ - อันเป็นเส้นทางที่ Habermas เห็นว่า ไม่เพียงแต่นำไปสู่ทางตันของความไม่มีเหตุผล แต่ยังรวมไปถึงหายนะจากลัทธิฟาสซิสต์ -- ได้แก่ Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger และ Georges Bataille ก่อนจะมาถึงนักคิดฝรั่งเศสในแนว postmodernism^๓

นอกจากความคิดที่ทรงอิทธิพลของ Habermas ก็ยังมีผลงานค้นคว้าของคนอื่นๆ ที่มองเส้นทางพัฒนาการของ postmodernism ในทางบวกมากกว่า Richard Kearney^๔ ระบุพัฒนาการของวิถีความคิดก่อนสมัยใหม่ (pre-modern) สมัยใหม่ (modern) และหลังสมัยใหม่ (postmodern) สู่จินตนาการและวิสัยทัศน์ใหม่ในแนว postmodernism ในขณะที่ John McGowan^๕ สืบย้อนความคิด postmodernism ทั้งในแนว poststructuralist, neo-Marxist และ neo-pragmatist กลับไปที่ประเพณีทางความคิดของ Kant, Hegel, Marx และ Nietzsche และนักวิชาการอีกคนหนึ่ง คือ David Lyon^๖ ก็เห็นว่า ต้นแบบทางความคิด postmodernism มีปรากฏตั้งแต่ Marx เรื่อยลงมาถึง Nietzsche, Georg Simmel และ Heidegger

การสืบค้นความเป็นมาของความคิด postmodernism ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญต่อ Nietzsche และ Heidegger มากกว่าคนอื่น โดยเฉพาะ Habermas นั้นถือว่า Nietzsche เป็นจุดเปลี่ยนทางความคิดที่สำคัญ^๗ อย่างไรก็ดี Steve Best and Douglas Kellner เห็นว่า นักปรัชญาสมัยใหม่ที่มีอิทธิพลต่อนักคิดในกระแส postmodernism ในเวลาต่อมาเหล่านี้ รวมไปถึง Søren Kierkegaard (ซึ่งเป็นต้นแบบความคิดอัตถิภาวนิยมคนหนึ่ง) ด้วย^๘

^๒ การทำความเข้าใจความคิดของนักปรัชญาและนักคิดเหล่านี้เป็นเรื่องยากมากสำหรับผู้ที่ไม่ได้ศึกษาเกี่ยวกับบุคคลนั้นๆ โดยตรง เช่น *Being and Time* ของ Martin Heidegger ถือกันว่าเป็นหนังสือที่อ่านยากที่สุดเล่มหนึ่งเท่าที่เคยเขียนขึ้นมา ดังนั้น การทบทวนหรือสรุปความคิดของคนเหล่านี้ จำเป็นต้องอาศัย “เอกสารชั้นสอง” (secondary sources) คือ บทสรุปวิเคราะห์ที่มีผู้ทำไว้เป็นหลัก ที่กล่าวเช่นนี้คงมิใช่หมายความว่า ไม่จำเป็นต้องอ่าน “เอกสารชั้นต้น” (primary sources) อันแก่งานเขียนของนักคิดหรือนักปรัชญาเหล่านั้นเลย อย่างน้อยเราควรจะได้ “สัมผัส” งานเขียนของพวกเขาบ้าง เพราะงานบางส่วน (รวมทั้งของ Heidegger) ก็พอจะอ่านเข้าใจได้

^๓ โปรดดู Steven Best and Douglas Kellner, “The Postmodern Turn in Philosophy: Theoretical Provocations and Normative Deficits” <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/kellner.html> และหนังสือรวมงานเขียนของ Habermas คือ Jürgen Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures* (Cambridge, Mass: The MIT Press, 1987)

^๔ Richard Kearney, *The Wake of Imagination* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988)

^๕ John McGowan, *Postmodernism and Its Critics* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1991)

^๖ David Lyon, *Postmodernity* (Buckingham: Open University Press, 1994): 7-11

^๗ Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity*: 83-105

^๘ สรุปความคิดของนักปรัชญาที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ (โดยเฉพาะ Kierkegaard และ Nietzsche) อาศัย Best and Kellner, “The Philosophical Turn in Philosophy” เป็นหลัก

Soren Aabye Kierkegaard (1813-1855) นักปรัชญาศาสนาชาวเดนมาร์ก มีความสนใจกว้างขวาง ตั้งแต่ปรัชญาไปจนถึงวรรณคดีวิจารณ์ Kierkegaard ก็เช่นเดียวกับนักคิดสำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ 19 หลายคนที่ทำลายหลักเหตุผลและทฤษฎีสมัยใหม่ที่พัฒนาขึ้นโดยเฉพาะในช่วง 2 ศตวรรษก่อนหน้านั้น เขาเห็นว่าการครุ่นคิดในเชิงเหตุผลเป็น “อันตราย” ในแง่ที่เป็นรูปแบบหนึ่งของการจองจำที่จะทำให้ลายลงได้ก็ด้วยการหวนกลับไปสู่ญาณวิถีทางศาสนา การครุ่นคิดเชิงเหตุผลขจัดความรู้สึก แรงบันดาลใจ และสภาพความเป็นไปโดยสมัครใจ ไม่ต้องการบังคับผลักดัน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่อย่างผูกพันกับจิตวิญญาณในส่วนลึกและพระผู้เป็นเจ้าในยุคสมัยที่ถูกครอบงำด้วยกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆ การดำรงอยู่ในลักษณะเช่นนี้ย่อมถูกขัดขวางในทุกๆ ทาง ดังนั้น สำหรับเขาแล้ว การมีความรู้สึกและสำนึกทางอารมณ์ (passion) ต่างหาก ไม่ใช่การครุ่นคิด (reflection) ที่จะเป็นหลักประกันการมีสภาพความเหมาะสมถึงมาระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง โดยไม่ก่อให้เกิดความก้าวร้าวรุนแรงต่อกัน

การขาดความรู้สึกสำหรับ Kierkegaard แล้ว ย่อมหมายถึงการไม่มีสำนึกด้านจิตวิญญาณในทางลึก ไม่มีการกระทำและความผูกพันที่จะมาเป็นแรงจูงใจใดๆ อย่างแท้จริง เขาเห็นว่า “ความจริงมีสภาพเป็นอัตวิสัย” (Truth is subjectivity) และความจริงในเชิงอัตถิภาวนิยม (existential truth) เช่นนี้มีคุณค่ามากกว่าข้ออ้างทางปรัชญาหรือวิทยาศาสตร์มากมายนัก หลักเหตุผลของสมัย Enlightenment และวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มิได้ให้ความหมายใดๆ ในลักษณะนี้ จึงตรงข้ามกับทั้งความรู้สึกทางอารมณ์และแรงบันดาลใจที่ได้จากศิลปะและความหลุดพ้นทางศาสนาที่ไม่มีขีดจำกัดและมีอานุภาพบรรยายได้

Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900) นักปรัชญาชาวเยอรมัน มีความเชื่อเช่นเดียวกับ Kierkegaard ว่า ความคิดและหลักทางศีลธรรมและศาสนามาร่วมสมัยของเขา มีส่วนทำลายความเป็นตัวตนเฉพาะของคน แต่เขาเห็นต่างไปจาก Kierkegaard ที่ยังยึดมั่นในหลักทางศีลธรรมและศาสนา โดยถือว่าหลักทางศีลธรรมและศาสนาในทุกรูปแบบที่มีอยู่ โดยเฉพาะคริสต์ศาสนา กดขี่ต่อต้านพลังแห่งชีวิตและเป็นอันตรายต่อความเป็นปัจเจกบุคคล การวิพากษ์ทางปรัชญาของ Nietzsche จะกลายมาเป็นความคิดอัตถิภาวนิยมสมัยใหม่และ postmodernism ในเวลาต่อมา จึงทำให้เขาได้รับการยอมรับว่า เป็นต้นตำรับความคิดคนหนึ่งของทั้ง 2 กระแส โดยเฉพาะเป็นจุดเชื่อมโยงสำคัญจากอัตถิภาวนิยมมาสู่ postmodernism

ประเด็นทางความคิดที่สำคัญที่จะปรากฏใน postmodernism ต่อมา คือ การวิพากษ์ความเป็นตัวบุคคล (subject) และเหตุผล (reason) ตลอดจนแนวคิดสมัยใหม่เกี่ยวกับความจริง (truth) การแทนความเป็นจริง (representation) ความเป็นภววิสัย (objectivity) และการมีมุมมองเฉพาะในทางความคิด (perspectivism) และเมื่อประกอบกับการตั้งข้อสงสัยในคุณค่าของวิทยาศาสตร์ที่มีต่อชีวิต โดยเห็นว่า “เจตนารมณ์ในการแสวงหาความจริง” (will to truth) และการยึดมั่นอย่างเคร่งครัดต่อความเป็นภววิสัยของวิทยาศาสตร์ เป็นเพียงข้ออ้างบังหน้าของ “เจตนารมณ์ในการแสวงหาอำนาจ” (will to power) Nietzsche ก็ได้ชื่อว่าเป็น “postmodernist” ก่อนที่จะมีคำนี้ใช้

ในการวิพากษ์อภิปรัชญาและความคิดว่าด้วยการมีหลักพื้นฐาน (foundationalism) Nietzsche ยืนยันถึงการไม่มีทั้งข้อเท็จจริงอันเป็นนิรันดร์ (eternal fact) และความจริงสมบูรณ์ (absolute truth) เรามีเพียงการตีความ (interpretation) ที่สร้างขึ้นจากมุมมองของบุคคล จึงประกอบด้วยสมมุติฐานที่เป็นความเข้าใจเบื้องต้น อคติ และข้อจำกัดต่างๆ การมีมุมมองเฉพาะทางความคิดยังทำให้เป็นไปไม่ได้ที่จะมีคุณค่าที่สมบูรณ์หรือเป็นสากล (absolute or universal values) คุณค่า ความคิด หรือทำที่ต่างๆ เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาจากหลักคิดของบุคคล ที่จะต้องพิจารณาว่า สนองตอบคุณค่าแห่งชีวิต ความสร้างสรรค์ และความเป็นปัจเจกบุคคลเพียงใด การมีความคิดที่ว่าด้วย

การตีความและการมีมุมมองเฉพาะ ทำให้ Nietzsche มีแนวคิดต่อต้านการยึดถือการมีธาตุแท้ (essentialism) ของสรรพสิ่ง นั่นคือ สิ่งต่างๆ มิได้มีธาตุแท้ภายในของตน แต่จะปรากฏแตกต่างกันไปตามความแตกต่างของมุมมอง การตีความ และบริบทที่ปรากฏ

การมีแนวคิดเช่นนี้ จะทำให้บุคคลเรียนรู้ที่จะมองและตีความเพื่อให้เห็นสถานะเฉพาะของสรรพสิ่ง ไม่วินิจฉัยสิ่งใดโดยพลัน แต่จะได้สวนและทำความเข้าใจแต่ละกรณีในทุกๆ ด้าน และเพื่อหลีกเลี่ยงการมีทัศนะที่จำกัดหรือด้านเดียว เราก็ต้องเรียนรู้ที่จะมีมุมมองและการตีความที่หลากหลายในการแสวงหาความรู้ นอกจากนั้น การมองจากแง่มุมที่แตกต่างหรือขัดแย้งกันก็จะทำให้เราตระหนักถึงการมีอยู่ของความแตกต่างและความเป็นคนอื่นหรืออย่างอื่น (otherness) รวมทั้งความไม่แน่นอน (uncertain) การมีลักษณะชั่วคราว (provisional) ความเป็นสมมุติฐาน (hypothetical) และการอยู่ในสภาพทดลอง (experimental) ของความรู้ทั้งหมด

แนวคิดและการวิพากษ์ของ Nietzsche นับเป็นการปูทางให้กับความเคลื่อนไหวทางความคิดในแนว postmodernism ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1960 อย่างไรก็ดีตาม จุดเชื่อมต่อทางความคิดสำคัญก่อนจะถึงนักคิดในกระแสความเคลื่อนไหวดังกล่าว คือ Martin Heidegger (1889-1976) นักปรัชญาชาวเยอรมันที่มีอิทธิพลทางความคิดอีกคนหนึ่ง (แม้จะเป็นที่ถกเถียงกันมากทั้งที่เกี่ยวกับความคิดและการที่เขาเข้าไปเกี่ยวข้องกับนาซีในช่วงทศวรรษ 1930)

Heidegger ก็เช่นเดียวกับนักปรัชญาในช่วงก่อนหน้าและหลังสมัยของเขาอีกหลายคน ที่ต้องเผชิญกับการท้าทายของโลกสมัยใหม่ ซึ่งสะท้อนออกมาในลักษณะของการครอบงำโดยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ทำให้ความไฮตี่ต่อบุคคลที่มีชีวิตจริงๆ เสื่อมคลาญลงไป ความมุ่งหมายของเขาโดยเฉพาะในงานทางปรัชญาสำคัญ คือ *Being and Time* (1927) จึงได้แก่การแสวงหาการดำรงอยู่ (a quest for Being)¹⁰ โดยเฉพาะการดำรงอยู่ในลักษณะที่เขาเรียกว่า “Dasein”¹¹ ความคิดของ Heidegger เป็นการผสมผสานการวิพากษ์สมัยใหม่ (modernity) โดย Nietzsche เข้ากับการทวนรำลึกถึงรูปแบบทางสังคมของช่วงก่อนสมัยใหม่และความเกลียดชังเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เขาเห็นว่าก่อให้เกิดรูปแบบอันทรพลงของการครอบงำ

แม้ว่าอภิปรัชญาและภาววิทยา (ontology) จะเป็นเรื่องสำคัญในปรัชญามาตั้งแต่ต้น แต่ในความคิดทางปรัชญาสมัยใหม่ (หรือแม้กระทั่งในยุคโบราณและสมัยกลาง) ความสนใจได้เปลี่ยนจากเรื่องของ Being มาอยู่ที่การดำรงอยู่ของสรรพสิ่งเฉพาะต่างๆ (beings) และความรู้ของเราเกี่ยวกับสรรพสิ่งเหล่านี้ Heidegger ถือว่า Dasein แตกต่างจากสิ่งอื่นเพราะเกี่ยวกับสถานะการดำรงอยู่ของตนเองว่าหมายถึงอะไร และเข้ามามีสถานะดังกล่าวได้อย่างไร Heidegger ให้ความสนใจไม่เพียงแต่ความเป็นจริงแห่งการดำรงอยู่ (“that-being”) อันได้แก่ข้อเท็จจริงที่ว่าบางสิ่งบางอย่างมีอยู่หรือดำรงอยู่ และสิ่งนั้นคืออะไร (“what-being”) แต่ให้ความสำคัญต่อวิถีแห่งการดำรงอยู่ (“how-being”) นั่นคือ วิธี (mode) ลักษณะ (manner) หรือประเภท (type) แห่งการดำรงอยู่ของสิ่งหนึ่งสิ่งใดด้วย¹²

⁹ Lyon, *Postmodernity*: 9

¹⁰ ศัพท์เฉพาะทางปรัชญา เช่น “Being” (รวมทั้ง “being”) คงไม่อาจแปลเป็นภาษาไทยได้ถูกต้องและครบถ้วนในความหมาย ดังนั้น ในหลายกรณี จะใช้รูปคำเดิมไม่ว่าจะในภาษาอังกฤษ หรือภาษาอื่น โปรดดูสรุปความคิดของ Heidegger เกี่ยวกับ Being ใน Michael Inwood, *Heidegger: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2000): 13-19

¹¹ Michael Inwood อธิบายความหมายของ dasein/Dasein ว่า ได้แก่ “to be there” (หรือ “to exist” ในภาษาเยอรมันที่มีใช้คำเฉพาะของ Heidegger), “being there”, “human being”, “being human” Heidegger ใช้คำว่า “Dasein” เพื่อหมายถึงทั้งมนุษย์ (human being) ที่เป็นรูปธรรม และความเป็นมนุษย์ (being human) ในเชิงนามธรรม ใน *Being and Time* เขามักใช้คำนี้เพื่อหมายถึงมนุษย์ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่หรือมีอยู่ (entity) *ibid*: 137-138

¹² *Ibid*: 17

ในความคิดของ Heidegger ความรู้ที่หลังการเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับโลก (concern) นั่นคือ ความรู้เกิดขึ้นเมื่อเราแยกตัวจากความเกี่ยวข้องดังกล่าว¹³ แต่พื้นฐานการดำรงอยู่ของ Dasein คือ “Being-in-the world” อันได้แก่การเป็นองค์รวมอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับโลกและการเข้าไปเกี่ยวข้องดังกล่าว หากเราเป็นเพียงตัวตน (self) ที่แยกออกจากโลก และพยายามจะรู้แต่ไม่มีความเกี่ยวข้องผูกพันกับโลก (care) เราก็คงไม่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างที่เราเป็น¹⁴ แต่การดำรงอยู่ในลักษณะนี้ รวมทั้งสภาวะความเป็นจริง (facticity) ที่กำหนดข้อจำกัดของการดำรงอยู่ของ Dasein¹⁵ มิได้หมายถึงการไม่มีตัวตนของเราเองหรือการไม่มีอิสระในการเลือก

ประเด็นสำคัญของเรื่องนี้อยู่ที่ความคิดว่าด้วย “authenticity” (หรือ “authentic self”) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการถือมั่นหรือยึดตรึงตนเอง (taking hold of oneself) Heidegger เรียกความสามารถที่จะถือมั่นในตนเองและตัดสินใจเลือกได้ของ Dasein ว่า “Existenz” ซึ่งเป็นแนวคิดที่เขาหยิบมาจาก Kierkegaard แม้จะมีความสามารถดังกล่าว แต่ก็มิได้หมายความว่า ทุกคนจะเลือกใช้ความสามารถเช่นนี้ Existenz เปิดทางเลือกที่เป็นไปได้หลากหลายให้แก่เรา แต่ก็มีความเป็นไปได้อื่นๆ ด้วย ความเป็นไปได้ประการหนึ่งคือ แนวโน้มที่จะหลงคล้อยไปกับวิถีปฏิบัติอันเป็นกิจวัตร (average everydayness) Heidegger เรียกแนวโน้มดังกล่าวนี้ว่า “Fallenness”¹⁶

วิถีแห่งการดำรงอยู่ของ Dasein จึงได้แก่ความสามารถที่จะเลือกวิถีที่เป็นไปได้หลากหลายของการดำรงอยู่ Dasein เท่านั้นในบรรดาสรรพสิ่งที่ดำรงอยู่ที่ถือได้ว่าดำรงอยู่ (exist) หรือมีการดำรงอยู่ (existence) อย่างแท้จริง นั่นคือ Dasein สามารถแสดงตน (stand forth) ให้เห็นถึงสภาวะของการดำรงอยู่ด้วยการสร้างวิถีแห่งการดำรงอยู่ของตนอย่างที่ไม่มียิ่งอื่นใดกระทำเช่นนั้นได้¹⁷ Dasein จะมีลักษณะ “inauthentic” ราวบาทเท่าที่ได้กระทำสิ่งต่างๆ อย่างที่คนอื่นทำ และถือว่า “authentic” เมื่อตัดสินใจด้วยตนเอง เป็นตัวของตัวเอง และมันคงต่อตนเอง¹⁸

การให้ความสำคัญต่อการตัดสินใจเลือกของบุคคล และประเด็นอื่นๆ ในแนวคิดอัตถิภาวนิยม เช่น การเน้นที่เรื่องของชีวิตและความตาย แทนที่จะเน้นเรื่องของความรู้ ทำให้ Heidegger ได้รับการยอมรับว่าเป็นนักคิดสำคัญคนหนึ่งในแนวทางนี้ ความคิดของ Jean-Paul Sartre ส่วนมากหยิบยืมหรือปรับมาจากของ Heidegger นั่นเอง¹⁹ อย่างไรก็ดี ความคิดเกี่ยวกับการดำรงอยู่ในสภาวะแห่งชีวิตประจำวัน (average everyday being) ซึ่ง Heidegger เห็นว่า เป็นรูปแบบหนึ่งของการครอบงำทางความคิด ธรรมเนียม ภาษาและลักษณะนิสัยของบุคคลให้

¹³ Robert C Solomon, *Continental Philosophy since 1750: The Rise and Fall of the Self* (Oxford: Oxford University Press, 1988): 158

¹⁴ *Ibid*: 162-163 Heidegger การเข้าไปเกี่ยวข้องในโลก (ในความหมายของ “โลกแห่งชีวิต” หรือ “life world”) มุ่งเน้นถึงการดำรงอยู่ของสิ่งต่างๆ ที่แสดงตนขึ้นในโลก อันจะเห็นได้โดยรูปธรรมในแง่ของการใช้ประโยชน์ในเชิงปฏิบัติ เช่น ในการใช้ค้อนตอกตะปู สิ่งปรากฏแก่เรามาใช้ตัวค้อนอันเป็นสิ่งของที่มีคุณลักษณะของความเป็นค้อน หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของโยงใยความสัมพันธ์กับสิ่งที่เรากำลังสร้างเพื่อความมุ่งหมายใด ๆ ก็ตาม นั่นคือ ค้อนถูกพบในแง่ของการเป็นส่วนหนึ่งในบริบทรวมของการใช้ประโยชน์ (functionality) ดังกล่าวนี Heidegger เรียกสภาวะการดำรงอยู่เช่นนี้ว่า “ready-to-hand” เราจะตระหนักหรือสนใจคุณลักษณะเฉพาะของการเป็นวัตถุสิ่งนี้ ซึ่งไม่มีความหมายในตัวเอง ก็ต่อเมื่อเกิดการขัดข้อง (breakdown) เช่น ค้อนชำรุดหรือหายไป การดำรงอยู่ในสภาวะ “ready-to-hand” จึงมาก่อนสภาพการเป็นวัตถุสิ่งนั้น (Heidegger เรียกสภาพเช่นนี้ว่า “present-at-hand”) ซึ่งสำหรับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติถือว่าเป็นคุณลักษณะพื้นฐานสำคัญ

¹⁵ “Existentiality is always determined by facticity”. อ้างโดย Inwood, *Heidegger*: 25

¹⁶ Solomon, *Continental Philosophy since 1750*: 163-165 Heidegger เชื่อมโยงมิติทั้ง 3 ของการดำรงอยู่ คือ Existenz, facticity และ fallenness กับมิติของเวลา คือ Existenz เชื่อมโยงกับอนาคต facticity เกี่ยวข้องกับอดีต และ fallenness เป็นเรื่องของปัจจุบัน

¹⁷ Inwood, *Heidegger*: 24

¹⁸ *Ibid*: 26

¹⁹ Solomon, *Continental Philosophy since 1750*: 155

กลายเป็นมวลชนที่ปราศจากความแตกต่าง (leveling process) ที่ก่อให้เกิดการทำลายที่จะให้มีความแตกต่างหลากหลาย อาจถือได้ว่าเป็นต้นแบบทางของความคิดสำคัญประการหนึ่งของ postmodernism นอกจากนั้นงานเขียนในช่วงหลังของเขาที่เกี่ยวข้องกับภาษาซึ่งเห็นว่าภาษาเป็นสื่อที่จะทำให้ไม่ว่าสิ่งใด รวมทั้งมนุษย์ เป็นที่เข้าใจได้ และมนุษย์ไม่ได้พูดแต่ภาษาต่างหากที่พูด ก็เป็นประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งในความคิด poststructuralism และที่สำคัญคือ Heidegger มีอิทธิพลทางความคิดต่อนักปรัชญาชาวฝรั่งเศสจำนวนมาก รวมทั้งผู้ที่เป็ต้นตำรับความคิดสำคัญในกระแส postmodernism และ poststructuralism ไม่ว่าจะเป็น Jacques Derrida, Jean-Fraçois Lyotard และ Michel Foucault หรือคนอื่นๆ²⁰

เส้นทางความคิด postmodernism มิได้มีที่มาจากวิถีความคิดทางปรัชญาในแนวทางของบุคคล เช่นที่ได้กล่าวแล้วเท่านั้น ต้นตอทางความคิดสำคัญอีกแหล่งหนึ่ง ได้แก่ “โครงสร้างนิยม” (structuralism) โดยเฉพาะที่มาจากทฤษฎีทางภาษาของ Ferdinand de Saussure (1857-1913) นักภาษาศาสตร์ชาวสวิส²¹ ผลงานสำคัญของ Saussure คือ *Cours de linguistique générale* (1916) รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นจากเค้าโครงคำบรรยายที่เขาได้เตรียมไว้ และบันทึกคำบรรยายของนักศึกษาของเขา และได้รับการตีพิมพ์หลังจากที่เขาได้เสียชีวิตไปแล้ว

หลักการสำคัญของความคิดของ Saussure คือ ไม่ว่าคำใดๆ ในภาษาเป็นสัญลักษณ์ (sign) และภาษาก็สื่อความหมายได้โดยระบบของสัญลักษณ์ (system of signs) สัญลักษณ์มีองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ “signifier” อันได้แก่คำ (word) หรือเสียง (sound) ที่เราเปล่งออกมา และ “signified” คือส่วนที่เป็นความคิด (concept) หรือความหมายของคำ/เสียงนั้นๆ signifier จึงได้แก่ลักษณะที่เป็นรูปธรรมของภาษา ในขณะที่ signified คือแนวคิด/ความหมายที่เข้าสู่ความเข้าใจเมื่อมีการสื่อสารโดยระบบสัญลักษณ์²²

แนวคิดสำคัญอีกประการหนึ่งของทฤษฎีทางภาษาของ Saussure ก็คือ สัญลักษณ์ทางภาษาหรือ signifier เป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นมาเอง (arbitrary) ในความหมายที่ว่า ไม่มีความเชื่อมโยงโดยธรรมชาติ (natural) หากแต่เป็นความเชื่อมโยงโดยธรรมเนียมปฏิบัติ (conventional) ระหว่าง signifier และสิ่งที่ signifier หมายถึง เช่น ไม่มีความเกี่ยวข้องโดยธรรมชาติระหว่างคำว่า “tree” ในภาษาอังกฤษกับสิ่งที่คำนี้ระบุถึงในโลกแห่งความเป็นจริง เพราะในภาษาอื่นจะใช้สัญลักษณ์ทางภาษาอย่างอื่น เช่น “arbre” ในภาษาฝรั่งเศส เพื่อระบุหรือหมายถึงสิ่งเดียวกัน²³

ภาษาจึงมีใช้ระบบที่มีการกำหนดความหมายที่แน่นอนตายตัว หากแต่เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นระบบดังกล่าว และความหมายก็เกิดจากความแตกต่าง (differences) ในบรรดาหน่วยเหล่านี้ เช่น signifier /black/ มีความหมายก็โดยอาศัยความแตกต่างจาก signifier /white/ (และโดยนัยนี้ความแตกต่างทางเชื้อชาติระหว่าง “ผิวขาว” และ “ผิวดำ” ก็เป็นสิ่งที่เราสร้างขึ้นด้วยเช่นกัน) ดังที่ Saussure กล่าวว่า “ภาษาเป็นระบบของคำ (terms) ที่อาศัยซึ่งกันและกัน โดยที่ค่า (value) ของแต่ละคำเพียงแต่เป็นผลมาจากการมีอยู่ในขณะเดียวกันของคำอื่นๆ”²⁴

²⁰ ผู้ที่สนใจอิทธิพลทางความคิดของ Heidegger ในฝรั่งเศส โปรดดู Tom Rockmore, *Heidegger and French Philosophy* (London and New York: Routledge, 1995)

²¹ โปรดดูประวัติย่อและสรุปความคิดของ Saussure ใน John Lechte, *Fifty Key Contemporary Thinkers: From Structuralism to Postmodernity* (London and New York: Routledge, 1994): 148-153

²² John Sturrock, “Introduction”, in John Sturrock (ed), *Structuralism and Since: From Levi-Strauss to Derrida* (Oxford: Oxford University Press, 1979): 6

²³ *Ibid*: 9

²⁴ อ้างใน Honi Fern Haber, *Beyond Postmodern Politics: Lyotard, Rorty, Foucault* (London and New York: Routledge, 1994): 11

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความหมายหรือการแสดงควาหมาย (signification) เกิดขึ้นในกระบวนการกำหนดความแตกต่างที่เป็นไปตามธรรมเนียมปฏิบัติ โดยไม่มีความสัมพันธ์ในลักษณะของการแทนความเป็นจริง (relation of representation) ใดๆ ระหว่างถ้อยคำและสรรพสิ่งที่อยู่ในโลก ระบบของภาษาจึงมีเพียงความแตกต่างเท่านั้น²⁵ การยอมรับว่า ภาษาเป็นเพียงระบบความแตกต่าง (system of differences) โดยที่กระบวนการกำหนดความแตกต่างนี้เองที่นำไปสู่การสื่อความหมาย มีนัยที่เป็นการท้าทายความคิดและความเข้าใจพื้นฐานในปรัชญาตะวันตกอย่างสำคัญ

Postmodernism: Derrida, Lyotard และ Foucault

ความคิด structuralism (และ poststructuralism ในเวลาต่อมา) มีรากฐานอยู่ในฝรั่งเศสในช่วงทศวรรษ 1960²⁶ ก่อนจะหลอมรวมกับ postmodernism ในอเมริกาเมื่ออีก ๒ ทศวรรษต่อมา และทำให้มีการใช้คำ “postmodernism” และ “poststructuralism” ในความหมายที่แทนกันได้²⁷ นักคิดในแนว structuralism ปฏิเสธกลุ่มอัตถิภาวนิยม ที่ถือว่ามนุษย์ตัดสินใจเลือกและกำหนดตัวเอง แต่ให้ความสำคัญต่อโครงสร้างทางสังคม จิตวิทยา และภาษา ซึ่งมนุษย์ไม่อาจควบคุมได้ ในการหล่อหลอมบุคคล นักคิดและนักปรัชญาในแนวนี้นี้ที่โดดเด่น ได้แก่ Claude Levi-Strauss, Roland Barthes, Michel Foucault, Jacques Lacan และ Jacques Derrida²⁸ รวมทั้ง Jean-François Lyotard ที่จะกล่าวถึงในที่นี้ด้วย นักคิดเหล่านี้ถือว่ามีส่วนสำคัญในการพัฒนาความคิด poststructuralism/postmodernism

ในความคิด poststructuralism (ซึ่งอาศัยหลักคิดสำคัญของ structuralism ของ Saussure) ความเป็นต้นตำรับ หรือผู้เขียนที่เป็นต้นตอของความหมาย (authority) สลายไป²⁹ เพราะแทนที่จะถือว่าบุคคลเป็นศูนย์กลางของความหมาย โครงสร้างกลายมาเป็นสิ่งที่กำหนดทั้งตัวตนและความหมาย กล่าวคือ ไม่เพียงแต่โครงสร้างจะก่อให้เกิดความหมายจากระบบความแตกต่างอย่างที่ได้กล่าวแล้วเท่านั้น แต่อัตลักษณ์ (identity) ของบุคคลที่สะท้อนออกมาในคำว่า “ตัวฉัน” (“I”) ก็เป็นผลผลิตของระบบภาษาที่บุคคลเป็นส่วนหนึ่งด้วย³⁰ แต่โครงสร้างในความหมายนี้เป็นเพียงรูปแบบความสัมพันธ์ของหน่วยต่างๆ ในระบบความแตกต่างโดยมิได้มีตัวตนเป็นรูปธรรมใดๆ ผลที่ตามมาจากวิคิดเช่นนี้จึงได้แก่การไม่มีที่มา (origin) ของความหมาย ไม่มี “ผู้แต่ง” (author) และไม่มี “ศูนย์กลาง” (หรือความหมายที่เป็นแกนกลาง เพราะกระบวนการสื่อความหมายในลักษณะนี้เป็นไปอย่างไม่มีขีดจำกัด) และเมื่อไม่มี “ตัวตน” (self) เป็นผู้กำหนดความหมาย ความเป็นศูนย์กลางของตัวตนก็สลายไปด้วย (decentring of the self)³¹

²⁵ Ibid

²⁶ ความคิดทางทฤษฎีแนวโครงสร้างนิยมมีหลากหลายกระแสหรือแนวทาง โดยเฉพาะภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง (structural linguistics) ของ Saussure ความคิดมาร์กซ์ (Marxism) และทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (psychoanalytic theory) ของ Sigmund Freud นักคิดแนว structuralism ในฝรั่งเศสในช่วงดังกล่าวพยายามผสมผสานความคิดหลากหลายแนวทางเหล่านี้เข้าด้วยกัน

²⁷ โปรดดู Hans Bertens, *The Idea of the Postmodern: A History* (London and New York: Routledge, 1995): 3-19

²⁸ โปรดดูการสรุปความคิดในเชิงวิเคราะห์ของนักคิดทั้ง 5 คนนี้ใน Sturrock (ed), *Structuralism and Since*

²⁹ ในแนวคิดมนุษยนิยม (humanism) ผู้แต่ง (author) คือที่มาของตัวบท (text) เป็นผู้สร้าง หรือจุดเริ่มต้น ของตัวบทและความหมายที่เรากำหนด เมื่อเรากล่าวหรือเขียนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ภาษาจึงเป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นปัจเจกบุคคลของเรา Mary Klages, “J Derrida: Structuralism/Poststructuralism” <http://www.colorado.edu/English/ENGL2012Klages/Jderrida.html>

³⁰ Ibid

³¹ Habermas, *Beyond Postmodern Politics*: 9-10

ดังนั้น ข้อเขียนหรือระบบการสื่อโดยสัญลักษณ์ใดๆ ก็ตาม จึงไม่มีที่มา ผู้แต่งเพียงแค่เข้าไปอยู่ในโครงสร้างทางภาษาที่มีอยู่แล้ว คือ ภาษาที่ทำให้เราสามารถสร้างประโยคหรือเรื่องราวเป็นถ้อยคำที่แสดงออกมา นี่จึงเป็นที่มาของคำกล่าวที่ว่า “Language speaks us” ไม่เราเป็นผู้พูดภาษา สิ่งที่เราเห็นกันว่าเป็น “ความเป็นต้นคิด” (originality) แท้จริงแล้วเป็นการนำเอาหน่วยต่างๆ บางส่วนของระบบที่มีอยู่แล้วนั้น มาเรียบเรียงปะติดปะต่อขึ้นเท่านั้นเอง ด้วยเหตุนี้ทุกตัวบททุกประโยคที่เราพูดหรือเขียน จะประกอบด้วย “สิ่งที่เขียนไว้แล้ว” (already written)³²

Derrida ซึ่งมีส่วนสำคัญในการพัฒนาความคิดดังกล่าวนี้ เกิดในแอลจีเรียใน ค.ศ. 1930 เคยเป็นอาจารย์สอนปรัชญาที่ Sorbonne และที่ École Normale Supérieure และต่อมาก็ได้เป็นผู้อำนวยการ École des Hautes Études en Sciences Sociales ในปารีส นอกจากนั้นเขายังเดินทางไปบรรยายที่สถาบันต่างๆ ทั้งในยุโรปและอเมริกาเหนือ งานเขียนของเขามีมากมาย เช่น *Of Grammatology* (1967), *Writing and Difference* (1967), *Speech and Phenomena* (1967) และ *Dissemination* (1972) ผลงานตีพิมพ์ส่วนใหญ่จะเป็นหนังสือรวมบทความหลักๆ ของเขาเป็นสำคัญ

ความสนใจหลักของ Derrida อยู่ที่การวิพากษ์อภิปรัชญาและอิทธิพลของวิธีคิดดังกล่าวนี้ที่มีต่อความคิดทางปรัชญาของตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เขาปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่า “metaphysics of presence” และต้องการจะ “รื้อสร้าง” (deconstruct) ความคิดที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เช่น ศูนย์กลาง (centre) โครงสร้าง (structure) และการถือว่าพูด (speech) มาก่อนการเขียน (writing)

ประเด็นสำคัญในหลักคิดที่เรียกว่า “metaphysics of presence” คือ การปรากฏ (presence) หรือการมีอยู่ของตัวตน หลักคิดเช่นนี้เป็นพื้นฐานสำคัญของความคิดทางปรัชญาของตะวันตก เมื่อ Descartes กำหนดให้ “I think, therefore I am” เป็นจุดเริ่มต้นของระบบความคิดว่าด้วยความรู้ นับสำคัญของความคิดดังกล่าวนี้ อยู่ที่ “I” ซึ่งมีอยู่โดยปราศจากข้อสงสัย เพราะปรากฏต่อตนเองในแง่ที่กำลังกระทำการคิด การปรากฏอยู่ขณะนั้น ซึ่งบ่งบอกถึงสิ่งที่ดำรงอยู่ขณะนั้น (present states) จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของความรู้หรือการทำความเข้าใจโลกของเรา³³

ความคิดว่าด้วยการปรากฏของตัวตนเกี่ยวข้องโดยตรงกับคำพูดและความหมาย คำพูดเป็นเครื่องยืนยันหรือเป็นหลักประกันว่า มีตัวตน ทั้งนี้เพราะหากจะให้คำพูดออกมา ก็จะต้องมีผู้พูด และเมื่อมีการพูดเพื่อสื่อสาร ความหมายก็จะ “ปรากฏ” ต่อสำนึก (consciousness) ของผู้พูดและแสดงออกโดยสื่อสัญลักษณ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความหมายคือสิ่งที่ผู้พูดมีอยู่ในใจขณะนั้น ด้วยเหตุที่คำพูดเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรากฏของตัวตนในลักษณะดังกล่าวนี้เอง จึงถือว่าคำพูดมีความสำคัญเหนือการเขียน Derrida เรียกการให้ความสำคัญต่อคำพูดและการปรากฏของตัวตนว่า “logocentrism”³⁴

การปรากฏของตัวตนนำไปสู่ความคิดว่าด้วย “ศูนย์กลาง” นั่นคือ เมื่อถือว่าการปรากฏมีความสำคัญเหนือการไม่ปรากฏหรือไม่มีอยู่ (absence) ระบบความคิดทุกระบบจึงกำหนดให้มีศูนย์กลาง ซึ่งจะเป็นที่มาและเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวโครงสร้างของระบบเข้าไว้ด้วยกัน ศูนย์กลางจะบ่งบอกถึงการมีจุดแห่งการปรากฏ (a point of presence) และการมีที่มานั่นเอง (a fixed origin) คำหรือข้อที่ใช้ระบุศูนย์กลางจึงบ่งชี้ถึงการปรากฏเหมือน

³² Klages, “J Derrida”

³³ Jonathan Culler, “Jacques Derrida”, in Sturrock (ed), *Structuralism and Since*: 161-162

³⁴ *Ibid*: 162 และ Klages, “J Derrida”

กันหมด เช่น “...essence, existence, substance, subject...transcendentality, consciousness, God, man...” และคำอื่นๆ อีกมากมาย”³⁵ แต่ “หน้าที่ของศูนย์กลางไม่ใช่เพียงแต่กำหนดทิศทาง สร้างสมดุล และจัดระบบ โครงสร้างเท่านั้น (ที่จริงคงเป็นไปไม่ได้ที่จะนึกถึงโครงสร้างที่ไม่มีการจัดระบบ) แต่ยังให้หลักประกันด้วยว่า หลักการในการจัดระบบโครงสร้างดังกล่าวนี้ จะจำกัดสิ่งที่เราอาจเรียกว่าการเล่น (play) ของโครงสร้าง”³⁶ นั่นคือ ทุกระบบต้องการจะให้มีการกำหนดแน่นอน มีเสถียรภาพ และ “ปรากฏอย่างสมบูรณ์” (fully present) โดยไม่มี “การเล่น” หรือการสื่อความหมายโดยไม่มีขอบเขต กระนั้นก็ตาม Derrida เห็นว่า โครงสร้างที่มีการจัดระบบโดยมีศูนย์กลาง (centred structure) มีลักษณะต่อเนื่องกลมกลืนอย่างขัดแย้งกันเอง (contradictorily coherent)³⁷ และความต่อเนื่องกลมกลืนในความขัดแย้งกันเองดังกล่าว ก็แสดงถึงความปรารถนา (desire)³⁸ ที่เกี่ยวข้องกับการเล่นหรือการมีความหมายได้โดยไม่มีที่สิ้นสุด

Derrida ต้องการทบทวนและ “รื้อสร้าง” ความคิดเกี่ยวกับศูนย์กลาง โดยเห็นว่า ศูนย์กลางมิได้มีความหมายคงที่ เพราะความเกี่ยวกับการปรากฏโดยมีศูนย์กลาง (centred presence) ถูกเปลี่ยนและแทนที่ตลอดเวลาโดยกระบวนการแสดงความหมาย (process of signification)³⁹ ดังนั้นในความเห็นของ Derrida

“...จึงจำเป็นต้องเริ่มคิดว่า ไม่มีศูนย์กลาง ศูนย์กลางไม่สามารถคิดออกมาได้ในรูปแบบของการดำรงอยู่ขณะนั้น (present-being) ศูนย์กลางไม่มีหลักแหล่งอันเป็นธรรมชาติ (natural site) มิได้มีจุดกำหนดแน่นอน (fixed locus) แต่เป็นเพียงหน้าที่ (function) อันเป็นสภาพของการไม่มีจุดกำหนดที่ทำให้การแทนที่โดยสัญลักษณ์ (sign substitutions) เกิดขึ้นได้โดยไม่มีที่สิ้นสุด ตรงจุดนี้เองที่ภาษาได้รูล้ำเข้ามาในวิธีการกำหนดปัญหาอย่างเป็นสากล เป็นจุดที่ในเมื่อไม่มีศูนย์กลางหรือที่มา ทุกสิ่งทุกอย่างก็กลายเป็นวาทกรรม (discourse)...นั่นคือ ระบบที่ไม่เคยมีความหมายที่เป็นแกนหรือศูนย์กลาง (central signified) ความหมายดั้งเดิมที่แท้และไม่ขึ้นกับบริบทเฉพาะใดๆ (original or transcendental signified) ปรากฏโดยสมบูรณ์นอกกระบวนความแตกต่าง (system of differences) การไม่ปรากฏของความหมายที่แท้และไม่ขึ้นกับบริบทเฉพาะดังกล่าว ขยายขอบเขตและการแทนความหมาย (play of signification) อย่างไม่มีที่สิ้นสุด”⁴⁰

³⁵ Jacques Derrida, *Writing and Difference*, Translated with an Introduction and Additional Notes by Alan Bass (Chicago: The University of Chicago Press, 1978): 278, 279-280 บทความเรื่อง “Structure, Sign, and Play in the Human Sciences” หนังสือเล่มนี้ (หน้า 278-293) มีประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการทำความเข้าใจความคิดพื้นฐานสำคัญของ Derrida Mary Klages แห่งมหาวิทยาลัย Colorado ได้จัดทำ “A Reading Guide” เพื่อให้สามารถอ่านได้เข้าใจง่ายขึ้นด้วย โปรดดู <http://www.colorado.edu/English/ENGL2012Klages/1997derridaB.html>

³⁶ Derrida, *Writing and Difference*: 278

³⁷ Derrida อธิบายประเด็นนี้อย่างเข้าใจได้ยากว่า ศูนย์กลางเป็นส่วนหนึ่งของระบบหรือโครงสร้าง แต่ก็มิได้อยู่ในโครงสร้าง เพราะเป็นส่วนที่จัดระเบียบและควบคุมโครงสร้าง ดังคำกล่าวของเขาดังนี้ “...the centre is, paradoxically, *within* and *outside* it. The centre is at the centre of the totality, and yet, since the centre does not belong to the totality (is not part of the totality), the totality *has* its centre *elsewhere*. The centre is not the centre. The concept of centred structure – although it represents coherence itself, the condition of the *episteme* as philosophy or science – it is contradictorily coherent”. *Ibid*: 279

³⁸ *Ibid*

³⁹ “...a central presence...has never been itself, [but] has always been exiled from itself into its own substitutions”. *Ibid*: 280

⁴⁰ *Ibid*

แนวคิดสำคัญของ Derrida อยู่ที่ความแตกต่างนั่นเอง การสื่อความหมายอาศัยการมีความแตกต่าง (play of differences) “ไม่ว่าจะในภาษาเขียนหรือภาษาพูด ไม่มีหน่วยใด ๆ ที่จะทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ (sign) ได้โดยไม่เกี่ยวโยงไปถึงอีกหน่วยหนึ่ง ซึ่งโดยตัวของมันเองก็มิได้ปรากฏขณะนั้น [ไม่มีความหมายในตัวเอง]”⁴¹ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สิ่งใดก็ตามที่เราคิดว่าปรากฏหรือมีความหมาย แท้จริงแล้วปรากฏตัวตนหรือความหมายได้โดยอาศัยความแตกต่างและความสัมพันธ์กับหน่วยอื่น ๆ ที่ไม่ปรากฏหรือมีความหมายในตัวเองเช่นเดียวกัน

ประเด็นสำคัญในเรื่องนี้สำหรับ Derrida ก็คือ ความแตกต่างที่ไม่ปรากฏมิได้หมายถึงการไม่มีอยู่ (absence) เราไม่สามารถเข้าใจความแตกต่างได้ในแง่ของคู่ตรงข้ามของการปรากฏ และการไม่มีอยู่ (presence/absence) การเกิดขึ้นของความหมาย (signifying events) อาศัยระบบความแตกต่างหรือโครงสร้างที่ดำรงอยู่แล้ว แต่ระบบความแตกต่างก็เป็นผลมาจากการเกิดขึ้นของความหมายในลักษณะดังกล่าว ไม่ว่าจะสลับย้อนกลับไปไกลเพียงใดในอดีตของพัฒนาการทางภาษา เราก็ไม่อาจหาข้อสรุป (synthesis) เกี่ยวกับสถานะเช่นนี้ได้ นั่นคือ เราไม่อาจกำหนดว่า สถานะที่กล่าวนี้เป็นสภาพของการปรากฏ หรือเป็นสภาพของการไม่มีอยู่

Derrida เรียกสถานะนั้นว่า “différance” (จากคำกริยา “différer” ในภาษาฝรั่งเศส ซึ่งมีความหมายได้ทั้ง “differ” และ “defer” ในภาษาอังกฤษ แต่เมื่อเป็นคำนาม เขาใช้สระ ‘a’ แทน ‘e’) เพื่อบ่งบอกทั้งระบบความแตกต่างที่ดำรงอยู่แล้วและเป็นเงื่อนไขของการสื่อความหมาย และพฤติกรรมการเกิดขึ้นของความหมายที่สร้างความแตกต่าง รวมทั้งการเลื่อนไปหรือไม่อาจตัดสินใจได้ (อีกความหมายหนึ่งของ “différer”) นั่นคือ “différance” เป็น “โครงสร้างและพฤติกรรมเคลื่อนไหว (movement) ที่ไม่อาจเข้าใจได้ในแง่ของคู่ตรงข้ามของการปรากฏและการไม่มีอยู่ และบ่งบอกการไม่อาจกำหนดหรือตัดสินใจได้ (indecision) เกี่ยวกับสถานะทั้งสอง”⁴²

ความคิดที่เกี่ยวข้องและสืบเนื่องกับเรื่องนี้เป็น “logic of supplementarity” ซึ่ง Derrida ใช้เป็นแนวทางวิพากษ์การกำหนดเป็นคู่ตรงข้ามในความคิดตะวันตก กล่าวคือ เมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งถูกกำหนดให้มีลักษณะเป็นส่วนด้อยหรือไม่สำคัญ (marginal) เช่น การเขียนถูกกำหนดให้เป็นเพียงส่วนด้อยที่สำคัญน้อยกว่าการพูด หรือความเพี้ยนเบน (perversion) เป็นความด้อยกว่าสถานะปกติทางเพศ (normal sexuality) สิ่งนั้นแท้จริงแล้วมาเสริมหรือทดแทนสิ่งที่ถือว่าเป็นความสมบูรณ์พร้อม (plenitude) นั่นคือ เป็นส่วนสำคัญในการกำหนดคุณลักษณะของความสมบูรณ์พร้อมนั่นเอง ความสมบูรณ์พร้อมจึงมีสภาพเป็น “différance” แต่แรก (สภาพที่ไม่อาจกำหนดได้ว่าปรากฏหรือไม่ปรากฏ) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การปรากฏมีสถานะของการไม่ปรากฏอยู่ด้วยเสมอ⁴³

นัยสำคัญในวิธีคิดของ Derrida ที่กล่าวมาทั้งหมดก็คือ เมื่อการสื่อความหมายไม่มีขอบเขต ความหมายสมบูรณ์ของแนวคิดใด ๆ ก็ไม่อาจตัดสินใจได้ แต่จะต้องเลื่อนไป (deferred) โดยไม่มีกำหนด ดังนั้น แทนที่จะมีศูนย์กลางเชิงอภิปรายในความหมายของการมีอยู่และความเป็นจริง เราก็มีเพียงการเล่นหรือแทนความหมายและการตีความดังเช่นในความคิดของ Nietzsche พื้นที่ (field) ของภาษาเป็นพื้นที่ของการเล่น หรือการแทนความหมายได้โดยไม่มีขอบเขต เพราะไม่มีศูนย์กลางหรือความหมายที่เป็นแก่นแท้ที่จะยึดเหนี่ยวไม่ให้เกิด “การเล่น” ในลักษณะดังกล่าว⁴⁴ โดยนัยนี้เราจึงไม่สามารถบรรลุถึงการสิ้นสุดแห่งการตีความหรือบรรลุถึง

⁴¹ Jacques Derrida, *Positions* (1972) อ้างโดย Culler, “Jacques Derrida”: 164

⁴² *Ibid*: 165

⁴³ *Ibid*: 168

⁴⁴ Habermas, *Beyond Postmodern Politics*: 12

“ความจริง” ได้ เรามีแต่การตีความที่หลากหลายหรือ “สหพท” (intertextuality) อันได้แก่สภาวะที่ความหมายผูกโยงต่อกันไปไม่มีที่สิ้นสุด

นักปรัชญาที่พยายามจะบ่งชี้และส่งเสริมความแตกต่างหลากหลาย โดยเฉพาะในสิ่งที่เขาเรียกว่า “language games” หรือ “phrase regimes” ก็คือ Jean-François Lyotard ซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสเช่นเดียวกับ Derrida เขาเกิดที่ Versailles ใน ค.ศ. 1924 และเสียชีวิตใน ค.ศ. 1998 ขณะเมื่อดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์เกียรติคุณ Professor Emeritus) แห่งมหาวิทยาลัย Paris VIII และศาสตราจารย์มหาวิทยาลัย Emory ในมลรัฐแอตแลนตา สหรัฐอเมริกา เขาเป็นผู้ก่อตั้งและเป็นผู้อำนวยการคนแรกของ Collège International de Philosophie Paris และเคยได้รับเชิญไปสอนที่มหาวิทยาลัยหลายแห่งในยุโรป สหรัฐอเมริกา แคนาดา และอเมริกาใต้

Lyotard มีความสนใจกว้างขวาง ตั้งแต่ความรู้และการสื่อสาร ร่างกายมนุษย์ (human body) ศิลปะสมัยใหม่และหลังสมัยใหม่ วรรณกรรมและดนตรี พื้นที่ (space) เมือง (city) และทัศนียภาพ (landscape) ไปจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างสุนทรียศาสตร์และการเมือง เขามีงานเขียนจำนวนมาก และผลงานที่ทำให้เขาเป็นที่ยอมรับและอ้างอิงถึงมากที่สุด คือ *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge* (1984), *Just Gaming* (1985) และ *The Differend: Phrases in Dispute* (1988)

ในการให้นิยาม postmodernism (ซึ่งถูกนำไปอ้างอิงมากที่สุด) ว่า เป็น “การไม่เชื่อในเรื่องเล่าที่มีลักษณะเป็นระบบความคิดรวบยอด (metanarratives)”¹⁵ นัยสำคัญในความคิดของ Lyotard คือ การให้ความสำคัญต่อความแตกต่าง (difference) และความหลากหลาย (plurality) ทั้งในความคิดทางทฤษฎีและและวาทกรรมต่างๆ เขาเห็นว่า เรื่องเล่าในลักษณะนี้ ซึ่งสร้างความชอบธรรมให้แก่ทั้งความรู้ สังคม และวิถีปฏิบัติต่างๆ ได้สูญเสียความน่าเชื่อถือไปในสภาวะหลังสมัยใหม่ ในสภาวะแห่งยุคสมัยดังกล่าวนี้ไม่มีความรู้หรือหลักคิดอย่างใดอย่างหนึ่งที่เหนือกว่าและเป็นรากฐานหรือแบบแผนให้แก่ความรู้รูปแบบอื่นๆ หากแต่มีความหลากหลายของสิ่งที่ Lyotard เรียกว่า “language-games” ซึ่งมีกฎ กติกา เกณฑ์พิจารณา และวิธีการของตนเอง การมีความหลากหลายในแง่นี้มีนัยสำคัญอย่างมาก โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการปฏิเสธต่อต้านการควบคุมครอบงำในด้านความรู้ และความยุติธรรม

Lyotard เห็นว่าความคิดสมัยใหม่ (modernism) เริ่มจากคริสต์ศาสนา จากนั้นก็แตกแขนงออกไปเป็นเรื่องเล่าในลักษณะของระบบความคิดรวบยอดหลากหลาย¹⁶ แม้ว่าในงานสำคัญที่ได้รับการอ้างอิงถึงมากที่สุด คือ *The Postmodern Condition* เขาจะกล่าวถึงความคิดสมัยใหม่ใน 2 ลักษณะ ได้แก่ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคมที่มีเรื่องของความเป็นปึกแผ่นของสังคมและเสรีภาพเป็นประเด็นสำคัญ และส่วนที่เกี่ยวกับความรู้และความคิดทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีเรื่องของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและเกณฑ์ของความรู้ (unity and criteria of knowledge) เป็นประเด็นหลัก เพื่อให้สอดคล้องกับทั้ง 2 ลักษณะของสภาวะหลังสมัยใหม่ คือ สังคมและ

¹⁵ คำกล่าวของ Lyotard ที่ถูกนำไปอ้างอิงอย่างกว้างขวาง คือ “Simplifying to the extreme, I define postmodern as incredulity towards metanarratives”. Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Translated from the French by Geoff Bennington and Brian Massumi, and Foreword by Fredric Jameson (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984): xxiv

¹⁶ William Schultz, “The Ambivalence of Our Postmodern Condition: Lyotard’s Diagnosis and Prognosis” <http://www.costis.org/lx/lyotard/schultz.htm>

ความรู้ใหม่ๆ แต่ความสนใจของเขาจะมุ่งไปที่เรื่องของความรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปรียบเทียบความรู้สมัยใหม่และความรู้หลังสมัยใหม่ (modern and postmodern knowledge)¹⁷

ในความเห็นของ Lyotard สังคมสมัยใหม่อาศัยรากฐานความคิดว่าด้วยความรู้ที่อยู่ภายใต้ระบบความคิดรวบยอดบางประการเพื่อสร้างความชอบธรรม เขากล่าวถึงความรู้ดั้งเดิม (traditional knowledge) ที่อยู่ในรูปแบบของ “เรื่องเล่า” (narrative) ความรู้ที่เป็นเรื่องเล่า (narrative knowledge) มีส่วนสำคัญในการยึดเหนี่ยวสังคมไว้ด้วยกันด้วยการ “กำหนดว่า อะไรมีสิทธิที่จะได้รับการกล่าวถึงหรือกระทำในวัฒนธรรมนั้นๆ และด้วยเหตุที่ความรู้ดังกล่าวนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมนั้นจึงได้รับความชอบธรรมเพียงเพราะการทำหน้าที่นี้”¹⁸ ความรู้ในลักษณะนี้แตกต่างและเทียบกันไม่ได้กับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (scientific knowledge) ที่มีเกณฑ์ (rules) เฉพาะแห่งการเป็น language-game ของตน โดยเฉพาะกฎเกณฑ์ที่ว่าด้วยการตรวจสอบยืนยันหรือล้มล้าง (verification/falsification)¹⁹ กระนั้นก็ตาม ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก็ยังคงอาศัยความรู้ในลักษณะเรื่องเล่าในการสร้างความชอบธรรมด้วย

Lyotard อธิบายประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ แม้ว่าเงื่อนไขแห่งความจริง (conditions of truth) อันเป็นเกณฑ์ของความรู้ทางวิทยาศาสตร์อยู่ในกฎเกณฑ์นั่นเอง โดยไม่ต้องมีเครื่องพิสูจน์ใดมายืนยันถึงความถูกต้องของกฎเกณฑ์ดังกล่าวจนนอกเหนือไปจากฉันทามติของผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ แต่กิจกรรมทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถเป็นเอกเทศจากสถาบันของรัฐ ซึ่งมีได้สนใจที่จะ “รู้” (know) เท่านั้น แต่ต้องการ “บัญญัติ” (legislate) นั่นคือ สร้างข้อกำหนดที่มีลักษณะเป็นปทัสถาน (norms) และโดยลักษณะนี้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก็ต้องอาศัยเรื่องเล่าเพื่อสร้างความชอบธรรม

ตัวอย่าง “เรื่องเล่า” ในลักษณะนี้คือ ความคิดหรือ “เรื่องเล่าว่าด้วยเสรีภาพ” (narrative of freedom) ที่ยืนยันเรื่องสิทธิของประชาชนที่จะมีความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (All peoples have a right to science) “เรื่องเล่า” ดังกล่าวสะท้อนอยู่ในแนวทางการจัดการด้านความรู้ของฝรั่งเศสในช่วงสาธารณรัฐที่ 3 อีกแนวทางหนึ่งคือ เรื่องเล่าว่าด้วย “การฝึกฝนทางจิตวิญญาณและศีลธรรมของชาติ” (spiritual and natural training of the nation) ตามความคิดของ Wilhelm von Humboldt ในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยเบอร์ลินระหว่าง ค.ศ. 1807-1810 แนวคิดนี้มุ่งหมายที่จะให้การค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์เพื่อหาสาเหตุที่แท้จริงสอดคล้องกับการแสวงหาความมุ่งหมายที่ชอบธรรมในชีวิตทางศีลธรรมและการเมือง²⁰

แน่นอน นักคิดเช่น Humboldt มิได้ต้องการให้หลักการและความมุ่งหมายของวิทยาศาสตร์ถูกควบคุมกำกับโดยรัฐ ในความเห็นของเขาความชอบธรรมของความรู้ทางวิทยาศาสตร์อยู่ที่ “จิตวิญญาณแห่งการครุ่นคิด” (speculative spirit) เป็นสำคัญ²¹ “การครุ่นคิด” ซึ่งในที่นี้หมายถึงการครุ่นคิดในเชิงปรัชญา เป็นภารกิจของ

¹⁷ การกล่าวถึงลักษณะของความผูกพันทางสังคม (the nature of the social bond) ในบทที่ 4-5 ของหนังสือเล่มนี้ ก็เพื่อกำหนดกรอบหรือประเด็นสำหรับความเข้าใจความรู้ในสังคมอุตสาหกรรมที่กำลังพัฒนาแล้ว “For it is impossible to know what the state of knowledge is - in other words, the problems its development and distribution are facing today - without knowing something of the society within which it is situated”. Lyotard, *The Postmodern Condition*: 13

¹⁸ “[narratives]...define what knowledge has the right to be said and done in the culture in question, and since they are part of that culture, they are legitimated by the simple fact that they do what they do”. *ibid*: 23

¹⁹ *Ibid*: 23-27

²⁰ *Ibid*: 27-33

²¹ Lyotard อ้างคำกล่าวของ Friedrich Schellermacher ที่ว่า “There is no creative scientific capacity without the speculative spirit”. *ibid*: 33

มหาวิทยาลัยโดยตรง ปรึชญาจะต้องฟื้นฟูความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของการเรียนรู้ ซึ่งแยกแขนงจัดกระจายออกไปเป็นศาสตร์เฉพาะต่าง ๆ และการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดังกล่าวนี้ จะเป็นไปได้ก็ด้วยการมี “language-game” ที่เชื่อมโยงศาสตร์ต่างๆ เข้าด้วยกันในลักษณะของ “การเล่าเรื่องแบบรวบยอด” (meta-narration) ในลักษณะนี้เองที่เราได้เห็นการกลับมาของความรู้แบบเรื่องเล่า แต่เป็นเรื่องเล่าที่เป็นระบบความคิดรวบยอดหรือ “metanarrative” มิใช่ความรู้เฉพาะไม่ว่าจะเป็นแบบดั้งเดิม หรือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องเฉพาะต่างๆ (ธรรมชาติ สังคม รัฐ และอื่นๆ) หากแต่เป็นความรู้ของความรู้เฉพาะเหล่านี้ด้วยการเป็นความรู้ในเชิงครุ่นคิด (speculative) นั่นคือ มิใช่ความรู้โดยตรงเกี่ยวกับเรื่องเฉพาะต่างๆ หากแต่เป็นระบบความคิดรวบยอดที่ให้ความชอบธรรมแก่ความรู้เฉพาะเหล่านี้⁵²

อย่างไรก็ตาม ในสังคมร่วมสมัยของเรานั้น ประเด็นความชอบธรรมของความรู้ได้ถูกกำหนดขึ้นในลักษณะที่แตกต่างออกไปจากที่ได้กล่าวมานี้ Lyotard กล่าวถึงสังคมร่วมสมัยในแง่ของการเป็น “สังคมหลังอุตสาหกรรม” (post-industrial society) หรือ “วัฒนธรรมหลังสมัยใหม่” (postmodern culture) ในสังคมร่วมสมัยเรื่องเล่าในลักษณะที่เป็นความคิดรวบยอดได้สูญเสียความน่าเชื่อถือไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าที่มีวิธีการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของความรู้อย่างไร หรือจะเป็นเรื่องเล่าแบบไหน (เรื่องเล่าในเชิงครุ่นคิดหรือเรื่องเล่าที่ว่าด้วยเสรีภาพและความเป็นปึกแผ่นของสังคม)⁵³

ความเสื่อมของเรื่องเล่าเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลากหลาย โดยเฉพาะพัฒนาการทางอุตสาหกรรม (industrialisation) ที่มีส่วนสำคัญในการ “เปลี่ยนจุดเน้นจากความมุ่งหมายแห่งการกระทำ (ends of action) มาเป็นวิธีการ (means) แห่งการกระทำดังกล่าว”⁵⁴ เป้าหมายของความรู้ไม่อาจกำหนดได้โดยความคิดรวบยอดใดๆ ได้ ในยุคสมัยของเรา ซึ่งมีความซับซ้อนและหลากหลายเพิ่มมากขึ้นทุกทีนั้น โอกาสที่จะมีหลักคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือเพียง 2-3 อย่าง สำหรับสร้างความชอบธรรมแก่ความรู้และวิทยาศาสตร์ ยากที่จะเป็นไปได้ การสร้างความชอบธรรมแก่ความรู้จึงมีอาจอาศัยระบบความคิดรวบยอดอย่างใดอย่างหนึ่งอีกต่อไป หากแต่จะมีลักษณะความเป็น “language-game” มากขึ้น

“อ่านต่อฉบับหน้า”

⁵² Ibid: 33-35

⁵³ Ibid: 37

⁵⁴ Ibid